

УКРАЇНСЬКЕ ПОЛІССЯ : ПЕРІОДИ ЧЕТВЕРТИННИХ ЗЛЕДЕНІНЬ

Ключові слова: Українське Полісся, зледеніння, морена, відклади

Постановка проблеми. Протягом історії геологічного розвитку тієї чи іншої території відбувалася низка змін, які мали прямий або опосередкований вплив на формування обрисів рельєфу, характер гідрологічної мережі, ґрунтового покриву та формування ландшафтної структури. Одними із таких сильних змін вважаються коливання кліматичних умов, що призводили до гляціальних періодів. До сьогодні мають місце дискусії з приводу кількості зледенінь, їх точного датування, меж поширення та впливу на подальше формування територій. Однак, беззаперечним є той факт, що льодовик мав значний вплив на перерозподіл висот, характер залягання відкладів в межах території свого поширення, як під час руху, так і під час танення.

Мета роботи полягає в охарактеризуванні існуючих на сьогодні поглядів руху льодовикових язиків четвертинного періоду в межах Українського Полісся та їх впливу на формування даної території.

Виклад основного матеріалу. Питання стосовно кількості і характеру зледенінь в межах Українського Полісся розглядалося доволі давно, переважно в результаті вивчення гляціальних процесів на території України загалом. З розвитком наукових досліджень та можливістю застосування нових методів аналізу подій минулого, погляди щодо зледенінь починають модифікуватися і в окремих аспектах суперечити один одному. Однак, переважна більшість вчених схиляється до думки про наявність двох зледенінь на Українському Поліссі. Зокрема, на думку І. М. Байсарович та А. Ш. Менасової [2], про це свідчать гляціальні відклади. Вчені вважають, що перше, більш раннє (ранній плейстоцен) – це Окське, друге, пізніше (середньоплейстоценове) – Дніпровське зледеніння.

Окське зледеніння, за оцінками дослідників, займало крайню північно-західну частину Українського Полісся, що можна побачити на рис. 1. Такої ж думки дотримуються В. В. Стецюк та І. П. Ковальчук [12], які пов'язують існування Окського льодовикового щита північніше Прип'яті та проникнувшого на незначну відстань на терени України із першим значним похолоданням на початку плейстоцену.

На основі знайдених гляціальних відкладів Окського льодовика на крайній півночі Чернігівської області науковці припускають [2], що льодовий щит Окського зледеніння міг поширюватися по глибоких каналах кристалічного фундаменту і охоплювати більші території Українського Полісся. Однак точних доказів цьому поки не знайдено, тому питання

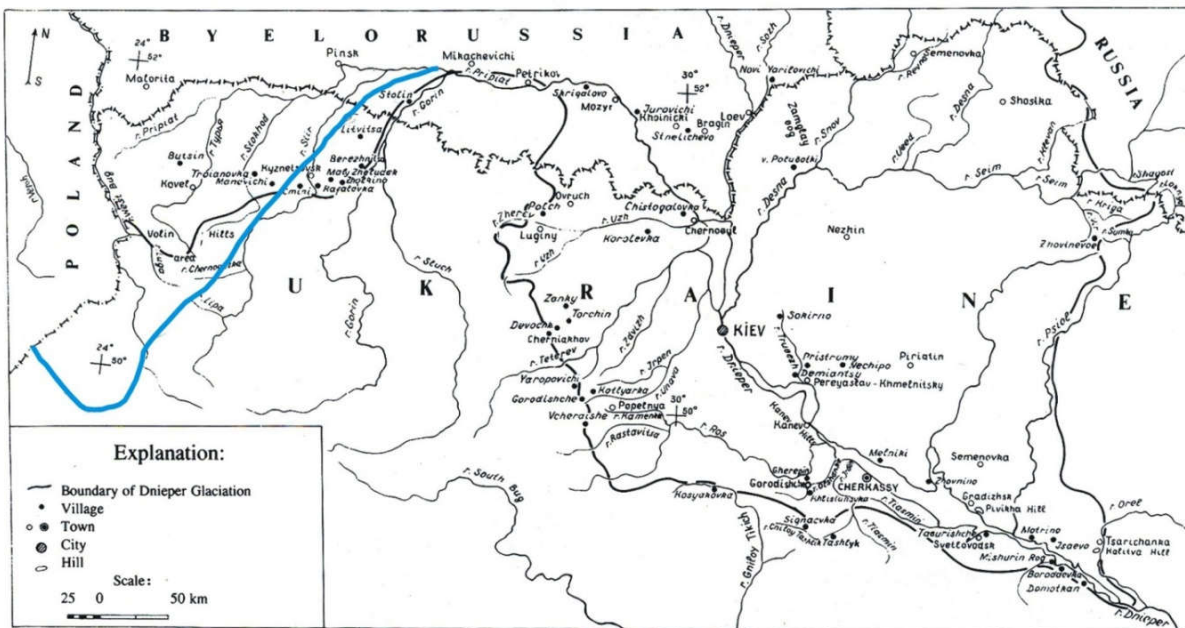


Рис. 1 – Карта поширення Окського зледеніння (за П. Ф. Гожиком).

залишається відкритим для подальших досліджень. Натомість залишки даного зледеніння на крайньому північному заході Українського Полісся виділяються у похованому тут рельєфі. За словами вчених [11], у сучасній гіпсометрії плейстоценового ложа, у долині Прип'яті, відсутні ознаки еродованості рельєфу, оскільки Окський льодовик при своєму в'язкопластичному русі вільно подолав сформовану слабкими ґрунтами долину Прип'яті і на її правому березі зустрів крейдовий барраж, що спричинив тривалу зупинку трансгресуючих льодових мас. Така затримка, в свою чергу зумовила ріст тиску, активізацію розломів та формування своєрідних гляцігенних форм рельєфу.

Очевидно, Окське зледеніння не було самим великим на території України [4], на відміну від Дніпровського, яке охоплювало значні площі, в т.ч. на Українському Поліссі (рис. 2). Ширина смуги, що знаходилася під впливом талих вод Дніпровського льодовика значно залежала від характеру рельєфу прилеглих до його країв територій і тому була неоднаковою на різних площах: в одних випадках особливості рельєфу сприяли швидкому і далекому проникненню льодовика у вигляді окремих язиків, а в інших (нааявність зворотнього ухилу поверхні, орографічних бар'єрів) – затримували їх просування. Так, він виповнював тектонічні западини – Прип'ятську та північно-західну частину Дніпровсько-Донецької, а рухаючись по нерівній поверхні, зминаючи і зміщуючи породи, призвів до утворення гляціодислокацій, відомих в районі Канева, Корсуня-Шевченківського, Городища тощо. Талі води ж льодовика стікали в долини, які у вигляді мертвих долин чи водно-льодовикових терас виражені в рельєфі по-різному. У подальшому вони грали значну роль в формуванні четвертинних відкладів північної частини Українського Полісся та середньої тераси Дніпра. Однак, площі зледеніння протягом четвертинного періоду не залишались незмінними: досягнувши максимальних розмірів, вони поступово зменшувалися і змінювали свої крайові межі [3].

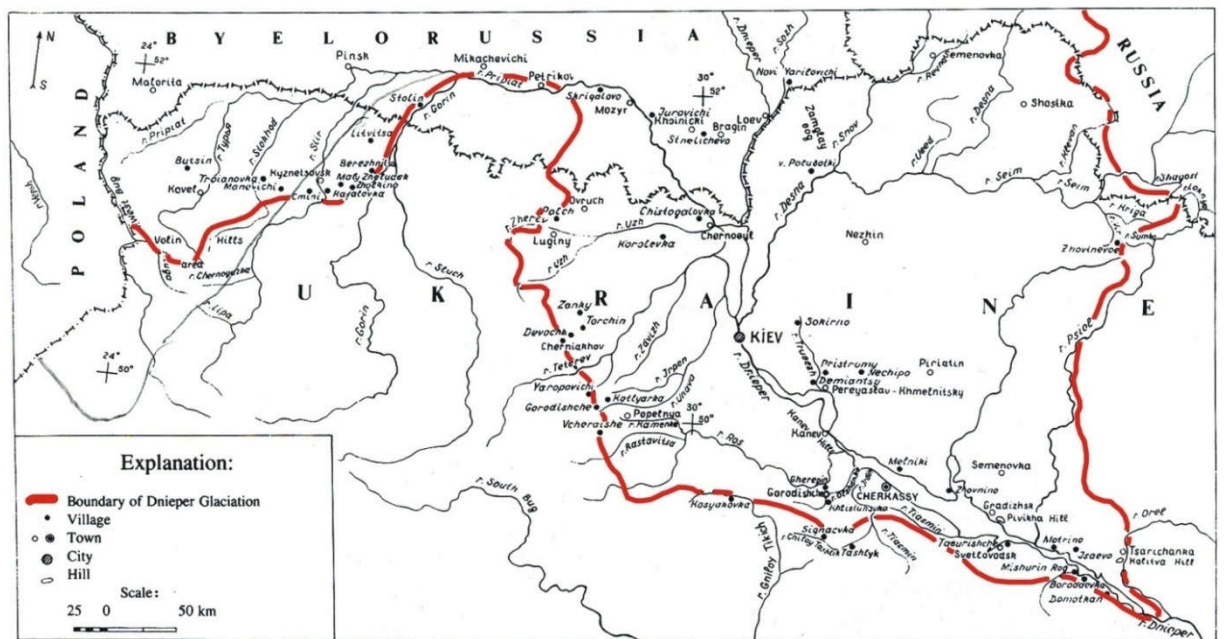


Рис. 2 – Карта поширення Дніпровського зледеніння (за П. Ф. Гожиком)

Однак, не всі науковці розділяють таку точку зору, зокрема В. Г. Пазинич в своїх роботах [13], розглядаючи історію виникнення та розвитку концепції Дніпровського льодовикового язика, висловлює сумніви щодо існування даного в межах України взагалі, посилаючись на наступне:

- недостатня кількість інформації при висуненні твердження щодо існування Дніпровського льодовика;
- невизначеність у його датуванні;
- невідповідність результатів комплексу досліджень в межах території поширення льодовика.

На думку вченого, сукупність наявного матеріалу заперечує існування Дніпровського льодовика в прийнятих на сьогодні межах і свідчить про його зупинку значно північніше.

Недостатність слідів подій, що відбувалися дійсно сприяє складності, а то й неможливості об'єднати їх в послідовний ланцюжок для виявлення та дослідження єдино правильних подій. Наприклад, наявність двох зледенінь в межах Полісся на основі існування тут двох горизонтів морени підкреслював О. М. Маринич [7]. Однак один із них він відносив до Дніпровського зледеніння (нижній), а інший – до Московського (верхній). Досліджуючи характер середньоплейстоценових зледенінь на території України, в т.ч. Поліської її зони, П. Ф. Гожик та ін. [10], спростовують твердження О. М. Маринича про існування в межах Українського Полісся проявів Московського зледеніння. Вони пояснюють існування тут не морени, а псевдо морени, що має вигляд мореноподібних відкладів, які перекривають відклади над дніпровською мореною. Про Московське зледеніння як стадію Дніпровського описує А. А. Величко та М. О. Фаустова [9], базуючись на дослідженнях відкладів морени. На думку ж Л. М. Дорофєєва [5], в межах УРСР, особливо на крайньому північному заході Українського Полісся, після максимуму Дніпровського зледеніння більше не

спостерігалися умови повторного зледеніння, а раніше створений рельєф у подальшому видозмінюється за допомогою денудаційних процесів. Про це ж на основі недостатності інформації наголошує і І. Л. Соколовський [8]. Стосовно північно-західної частини Українського Полісся, т.зв. Волинського Полісся, деякі автори висувують припущення щодо існування тут як мінімум чотирьох зледенень [6]. Вони обґрунтовують це наявністю не лише Окського та Дніпровського льодових покривів, а й Наревського (картується білоруськими дослідниками поблизу кордону з Україною і обмежується лівобережжям Прип'яті на Волинському Поліссі) та Московського (через наявні тут акумулятивні льодовикові форми), однак наразі це перебуває на стадії більш детального дослідження.

Висновки. Однозначно можна сказати, що протягом четвертинного періоду на території Українського Полісся відбувалися значні фізико-географічні зміни, які мали вагомий вплив на формування подальших природних умов території. Найбільш знаменною подією такого характеру вважається вплив кліматичних умов, а саме – поява льодовикових покривів, що знайшло свій відбиток в перебудові ландшафтів та змінах умов осадконакопичення. Проте точного визначення у їх кількості та характеру впливу на подальше формування території наразі не існує, що сприяє комплексному вивченню місцевості та подальшому проведенню палеорекоконструкцій. При цьому беззаперечним є факт впливу льодовикових епох на формування природно-територіальних комплексів.

Список літератури

1. Антропогеновые отложения Украины / Шелкопляс В. Н., Гожик П. Ф., Христофорова Т. Ф. и др. – К. : Наукова думка, 1986. – 152 с.
2. *Байсарович І. М.* Релікти палеогенезу на території України: навч. посібник / І. М. Байсарович, А. Ш. Менасова. – [Електронний ресурс]. <http://kiev.convdocs.org/docs/276/index-18628.html?page=3#67646>.
3. *Бондарчук В. Г.* Строение четвертичных (антропогеновых) отложений и проблемы геологии квартара Украины / В. Г. Бондарчук // Четвертичный период. – 1961. – Вып. 13-15. К VI конгрессу Международной ассоциации по изучению четвертинного периода (INQUA). – С. 7-24.
4. *Величко А. А.* Природный процесс в плейстоцене (к IX конгрессу INQUA. Новая Зеландия) / А. А. Величко. – М. : Наука, 1973. – 256 с.
5. *Дорофеев Л. М.* Умови походження форм льодовикової акумуляції Волинського Полісся / Л. М. // Фіз.географія і геоморфологія. – 1976. – Вып.15. – С. 68-77.
6. До проблеми плейстоценових зледенень Волинського Полісся. / А. Б. Богуцький, І. І. Залеський // Гляціал і перигляціал Волинського Полісся. Матеріали XIII укр.-польського семінару (Шацьк, 11-15 вер. 2005 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Ів. Франка, 2005. – С. 83-86.
7. *Маринич А. М.* Геоморфологія Южного Полесья / А. М. Маринич. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1963. – 252 с.
8. Матеріали по четвертинному періоду України. До VII конгресу Міжнародної Асоціації по вивченню четвертинного періоду (UNIQUA) / Відп. ред. В. Г. Бондарчук. – К. : Наукова думка, 1965. – 259с.
9. *Величко А. А.* Оледенения Восточно-Европейского региона СССР / А. А. Величко, М. А. Фаустова // Палеоклиматы и оледенения в плейстоцене. – М. : Наука, 1989. - С. 137-146.
10. О среднеплейстоценовом оледенении на территории Украины / П. Ф. Гожик, Ю. Г. Чугунный // Плейстоценовые оледенения Восточно-Европейской равнины. – М. : Наука, 1981. – С. 86-91.
11. Основні риси плейстоценового рельєфу Волинського Полісся / І. І. Залеський, П. Ф. Гожик // Гляціал і перигляціал Волинського Полісся. Матеріали XIII укр.-польського семінару (Шацьк, 11-15 вер. 2005 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 46-53.
12. *Стецюк В. В.*

Основи геоморфології : Навч. посіб. / В. В. Стецюк, І. П. Ковальчук ; за ред. О. М. Маринича. – К. : Вища школа, 2005. – 495 с. **13.** *Пазинич В. Г.* Історія виникнення та розвитку концепції Дніпровського льодового язика – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://geografica.net.ua/publ/knigi/knigi_na_ukrajinskij/pazinich_v_g_istorija_viniknennja_ta_r_ozvitku_konceptiji_dniprovskogo_lodovogo_jazika/20-1-0-1051.

Бойко Ю. В. Українське Полісся: періоди четвертинних зледенінь.

Стаття присвячена огляду основних тверджень стосовно кількості зледенінь в межах Українського Полісся та їх руху. Розглянуті основні ідеї гляціальних періодів та їх вплив на поверхню території.

Ключові слова: Українське Полісся, зледеніння, морена, відклади.

Boiko Y. Ukrainian Polissya: periods of Quarternary glaciations

The article provides an overview of the main ideas of Quarternary glaciations in Ukrainian Polissya including its amount and nature of the impact.

Keywords: Ukrainian Polissya, glaciation, moraine, sediments.

Бойко Ю. В. Украинское Полесье: периоды четвертичных оледенений.

В статье изложены основные идеи касающиеся установления количества оледенений в пределах Украинского Полесья, рассмотрено движение ледниковых языков и их влияние на поверхность территории.

Ключові слова: Украинское Полесье, оледенение, морена, отложения.

Надійшла до редколегії 24.05.2013

УДК 551.521

Булавенко І. Г.

*Львівський національний університет
імені Івана Франка*

**ВЕЛИЧИНИ СКЛАДОВИХ РАДІАЦІЙНОГО БАЛАНСУ В
ПІВДЕННОМУ РОЗТОЧІ, ЯК ПЕРЕДУМОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ
ПРИРОДНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ**

Ключові слова: сонячна радіація, складові радіаційного балансу, функціонування ПТК

Актуальність теми. Знання закономірностей структурної організації функціонування і розвитку ландшафтних геосистем, їхніх властивостей, дозволяють оптимізувати їх господарське використання, прогнозувати і передбачувати засоби захисту від можливих несприятливих природних явищ. Вагомий вклад у вивчені і розумінні даної властивості ландшафтних геосистем внесли вчені різних ландшафтних шкіл – В.Б. Сочава, А.Г. Ісаченко, В.А. Ніколаєв, М.А. Глазовська, І.І. Мамай, К.Н. Дьяконов, Н.Л. Беручашвілі, А.А. Краукліс, В.М. Петлін, Б.П. Муха та інші.

Проте, цілий ряд фундаментальних питань просторово-часової організації ПТК та їхнього функціонування залишаються не вирішеними. Потрібно враховувати вклад кожного сезонного, річного і багаторічних станів в розвитку ПТК.

ISSN 0868-6939 Фізична географія та геоморфологія. – 2013. – Вип. 2(70)